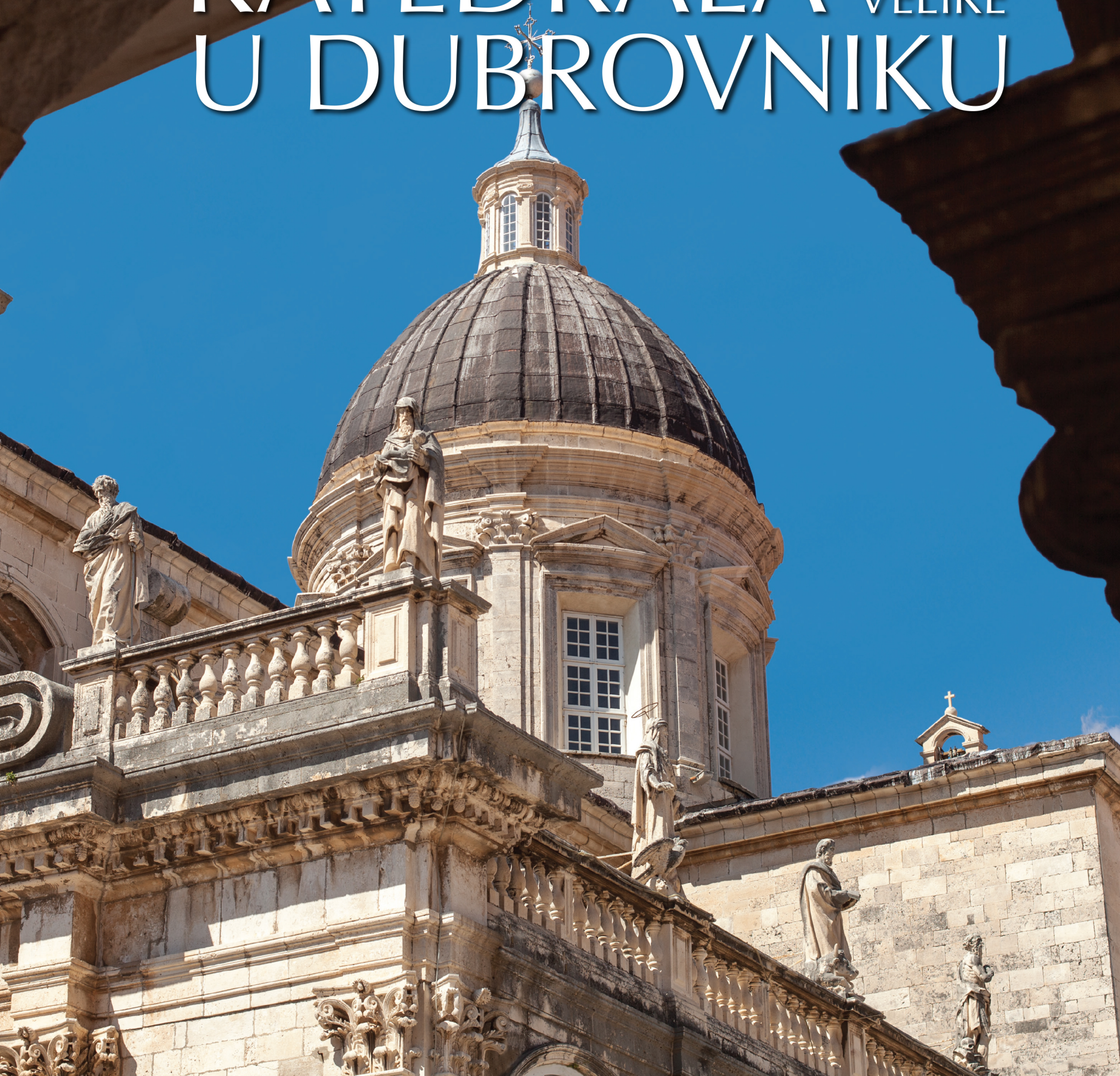

KATEDRALA GOSPE U DUBROVNIKU VELIKE

KATEDRALA GOSPE VELIKE U DUBROVNIKU

Uredila

Katarina Horvat-Levaj

Autori tekstova

Miho Demović, Igor Fisković, Katarina Horvat-Levaj, Marin Ivanović,
Jelena Ivoš, Vjera Katalinić, Vinicije B. Lupis, Milan Pelc, Daniel Premerl,
Radoslav Tomić, Stanislav Tuksar, Ivan Viđen, Danko Zelić

Fotografije

Paolo Mofardin

Arhitektonski nacrti

Ivan Tenšek

Ivana Valjato-Vrus

DUBROVNIK – ZAGREB, 2014.

STUDIJE I MONOGRAFIJE

Instituta za povijest umjetnosti

Knjiga 46

Izdavači

Gradska župa Gospe Velike, Dubrovnik

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Izvršni izdavač

ArTresor naklada d. o. o.

Za izdavače

Stanko Lasić

Milan Pelc

Recenzenti

Joško Belamarić

Vladimir Marković

Glavna urednica

Katarina Horvat-Levaj

Uredništvo

Igor Fisković

Daniel Premerl

Ivan Viđen

Danko Zelić

Likovno i grafičko oblikovanje

Franjo Kiš, ArTresor naklada

Lektura

Karmela Prosoli

Korektura

Zvonimir Prosoli

Kazala

Ivana Majer

Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, fotokopirati ni na bilo koji način reproducirati bez pismenog dopuštenja izdavača.

Sadržaj

UVOD

PROSLOV (<i>Mate Uzinić, dubrovački biskup</i>)	11
SVETIŠTE ŽIVE CRKVE (<i>Stanko Lasić, katedralni župnik</i>)	15
POVIJESNA INTERPRETACIJA KATEDRALE (<i>Katarina Horvat-Levaj</i>)	25

KATEDRALE OD POČETAKA GRADA DO POTRESA 1667. GODINE

Danko Zelić

ARHITEKTURA STARIH KATEDRALA	31
SKLOP NAJSTARIJE KATEDRALE	33
Kasnoantički zid 33 • Četverolisna memorija 33 • Bizantska bazilika 33 • Enigma prve katedrale 36 • Prva dubrovačka katedrala u svojem vremenu i prostoru 40	
ROMANIČKA KATEDRALA	43
Početci – legenda i zbilja 43 • Arhitektura katedrale – rezultati arheoloških istraživanja 43 • Kronologija gradnje 45 • Izvorišta arhitektonske koncepcije i oblikovanja 49 • Ikonografija stare katedrale 50 • Katedrala u poznom srednjovjekovlju i ranom novovjekovlju 53 • Katedralni sklop i urbanistički ambijent 59 • Stara katedrala i Grad 59	

Igor Fisković

LIKOVNA OPREMA I UMJETNINE STARIH KATEDRALA	69
OD KASNE ANTIKE DO RANE ROMANIKE	71
ROMANIČKA KATEDRALA	87
KASNIJI ZAPISI O OPREMLJENOSTI KATEDRALE	101

BAROKNA KATEDRALA OD IZGRADNJE NAKON POTRESA 1667. GODINE DO DANAS

ARHITEKTURA BAROKNE KATEDRALE

Katarina Horvat-Levaj

PROJEKT I GRADNJA BAROKNE KATEDRALE	121
-------------------------------------	-----

STJEPAN GRADIĆ I ANDREA BUFALINI – NARUDŽBA PROJEKTA U RIMU (1670.–1671.)	125
PAOLO ANDREOTTI, ANDREA BUFALINI I STJEPAN GRADIĆ – POČETAK GRADNJE I DOTJERIVANJE PROJEKTA (1672.–1675.)	135
PIETRO ANTONIO BAZZI – NASTAVAK GRADNJE (1677.–1680.)	153
TOMMASO MARIA NAPOLI – PROMJENA PROJEKTA (1689.–1698.)	157
ILIJA KATIČIĆ – DOVRŠENJE PROJEKTA (1704.–1713.)	173
ZAHVATI U RAZDOBLJU OD BLAGOSLOVA KATEDRALE DO PADA REPUBLIKE (1713.–1808.)	179

Katarina Horvat-Levaj

PODRIJETLO ARHITEKTONSKOG TIPA I KONTEKST	189
DUBROVAČKA KATEDRALA U KONTEKSTU TALIJANSKE ARHITEKTURE	189
DUBROVAČKA KATEDRALA U KONTEKSTU REGIONALNE ARHITEKTURE	207

OPREMA BAROKNE KATEDRALE

Daniel Premerl

STOLJEĆE OPREMANJA BAROKNE KATEDRALE	215
GLAVNI OLTAR	219
NADGROBNI SPOMENIK NADBISKUPU TOMI ANTUNU SCOTTIJU	225
OLTAR SV. BERNARDA	227
MOĆNIK	233
OLTAR SV. IVANA NEPOMUKA	241
OLTAR GOSPE OD PORATA	253
OLTAR SV. KRIŽA / PRESVETOG SAKRAMENTA	257
KRSTIONICA	259
OLTAR SV. PETRA, LOVRA I ANDRIJE (SV. PETILOVRIJENCI)	261
SPOMEN-PLOČA RUĐERU BOŠKOVIĆU	263

Radoslav Tomić

SLIKARSKA DJELA U KATEDRALI	271
-----------------------------	-----

Vinicije B. Lupis

LITURGIJSKI PREDMETI I ZAVJETNI DAROVI	319
LITURGIJSKI PREDMETI	319
ZAVJETNI DAROVI	331

<i>Jelena Ivoš</i>	
LITURGIJSKO RUHO	339
<i>Milan Pelc</i>	
STARE KNJIGE KATEDRALE	353
<i>Miho Demović</i>	
ORGULJE KATEDRALE KROZ VJEKOVE	359
ORGULJE U ROMANIČKOJ KATEDRALI	361
Prve vijesti o orguljama u katedrali i snažna orguljarska djelatnost u 14. stoljeću 361 • Velike renesansne orgulje 362	
ORGULJE U BAROKNOJ KATEDRALI	365
Orgulje Vicenza Montecucchija iz Ancone (1770.) 366 • Orguljar don Vicenco Klišević i orgulje katedrale 367 • Kasnobarokno kućište orgulja i pjevalište 368 • Orgulje Carla Hessea iz Trsta (1843.) 368 • Orgulje Giovannija Tonolija iz Brescie (1880.) 369 • Sud glazbenih stručnjaka 20. stoljeća o vrsnoći Tonolijevih orgulja 371 • Orgulje Josipa Brandla iz Maribora (1937.) 373 • Novi pokušaj obnove starih orgulja 376 • Orgulje Gustava Zanina iz Udina (1987.) 377	
<i>Vjera Katalinić – Stanislav Tuksar</i>	
GLAZBENA ZBIRKA KATEDRALE	381
SADAŠNJE STANJE	383
STARIJI FOND (1780.–1880.)	385
NOVIJI FOND (1881. – NAKON 1960.)	389
POSEBNOSTI	391
MOĆNIK	
<i>Vinicije B. Lupis</i>	
MOĆNIK KATEDRALE	399
POVIJESNA SLOJEVITOST MOĆNIKA	399
STILSKA SLOJEVITOST MOĆNIKA	405
RAZMATRANJA O PODRIJETLU I BROJNOSTI MOĆNIKÂ	437

KATEDRALA U RAZDOBLJU OD POČETKA 19. STOLJEĆA DO DANAS

Ivan Viđen

KATEDRALA OD PADA DUBROVAČKE REPUBLIKE DO DRUGOGA SVJETSKOG RATA	443
DOBA PREOBRAZBE I DISKONTINUITETA	443
OD USPOSTAVE BISKUPIJE DO SMRTI BISKUPA TOME JEDERLINIĆA (1830.–1855.)	447
DRUGA POLOVINA 19. STOLJEĆA: IZMEĐU DVIJE VELIKE OBNOVE I STALNOG NASTOJANJA OKO UREĐENJA (1855.–1876.)	451
OBNOVA KATEDRALE NAKON OŠTEĆENJA OD UDARA GROMA (1876.–1880.)	453
EPOHA BISKUPA JOSIPA MARČELIĆA: NEZAMIJEĆENI BISER HISTORICIZMA	455
Prvo razdoblje (1894.–1908.) 455 • Inicijativa za izradu novog retabla glavnog oltara (1909.–1913.) 457 • Suradnja biskupa Marčelića i kipara Radice: najveća galerija historicističke skulpture u Dubrovniku 460 • Manji zahvati u interijeru u razdoblju prije Prvoga svjetskog rata 465	
RAZDOBLJE IZMEĐU DVAJU SVJETSKIH RATOVA	467

Marin Ivanović

OBNOVA KATEDRALE NAKON POTRESA 1979. GODINE	479
FORMIRANJE MUZEJSKE ETAŽE	485
NOVE SMJERNICE ZA UREĐENJE SVETIŠTA	489

KATALOG UMJETNINA BAROKNE KATEDRALE

Arhitektura 494 • Oltari, skulptura i crkveni namještaj 495 •
Slikarstvo 502 • Liturgijski predmeti 509 • Zavjetni darovi 511 •
Moćnici 512 • Nenumerirani moćnici i drugi predmeti u
Moćniku 529 • Liturgijsko ruho 531 • Knjige 533

DOKUMENTI, IZVORI, LITERATURA, KAZALA

DOKUMENTI O KATEDRALI	537
IZVORI I LITERATURA	563
Neobjavljeni izvori 563 • Literatura i objavljeni izvori 565	
KAZALA	579
Kazalo osobnih imena 579 • Kazalo lokaliteta i spomenika 589	

Povijesna interpretacija katedrale

Pisati znanstvenu monografiju o katedrali znači dobiti priliku za istraživanje i interpretaciju vrhunskih umjetničkih djela koja je određena sredina tijekom povijesti bila u mogućnosti stvoriti i akumulirati. I ne samo to; čitanjem povijesne anatomije katedralnih građevina na nov način rekonstruiramo povijest gradova i biskupija u kojima su nastajale, njihove uspone i padove, njihovo kulturno i političko mjesto u regiji ili državi kojoj su pripadale. Sve navedeno na najbolji način ilustrira dubrovačka katedrala Gospe Velike, a činjenica da je ovdje bila riječ ne samo o crkvi Dubrovačke metropolije nego i o sakralnom središtu Dubrovačke Republike cijelomu istraživačkom pothvatu daje dodatnu dimenziju.

I upravo promišljene odluke dubrovačke vlade, kao glavnog mecene umjetnosti, koje su Dubrovnik učinile osebujnim gradom-spomenikom, na najbolji su se način odrazile na oblikovanju njegove katedrale u razdoblju duljem od tisuću godina, tijekom kojega je katedrala više puta bila iznova građena i obnovljena. Od prvoga kasnoantičkog/bizantskog sklopa smještenoga u podnožju litice na kojoj su utočište našle izbjeglice iz Epidaura, prenijevši na novoosnovano naselje ne samo status grada nego i dignitet biskupije (od 10. stoljeća nadbiskupije), preko romaničke prvostolnice iz 12. stoljeća, »najljepše u cijelom Iliriku«, do uznositoga baroknog zdanja, podignutoga nakon potresa 1667. godine, pratimo kontinuiranu težnju da se stvori ono najbolje. Danas, kada o ranijim sakralnim zdanjima govore tek arheološki nalazi, kao kruna stoljetnih nastojanja pred nama stoji barokna katedrala (1671.–1713.), sa svojom otmjenom opremom, čiju tristotu obljetnicu dovršenja obilježavamo ovom monografijom.

Barokna katedrala Gospe Velike nedvojbeno je najpoznatiji spomenik sakralne umjetnosti u Dubrovniku. I više od toga, ona je materijalizacija snage i vjere nekadašnje Dubrovačke Republike, koja je nakon razornog potresa 1667. godine uspjela grad ne samo vratiti u funkciju nego i njegovu izgledu dati doličan sjaj. No kao što je sam grad zadobio novi barokni izričaj obnovom na srednjovjekovnoj matrici, tako je i izborom drevnog tipa trobrodne bazilike s kupolom nad križištem, prikladnoga uložila metropolitanske crkve, barokna katedrala nasljedovala svoje prethodnice, što prema riječima Tonka Maroevića i dalje »žive u njezinoj podsvijesti«.

Kao takva, barokna katedrala oličenje je samosvijesti dubrovačke sredine, ali i spomenik koji se mnogim svojim značajkama uključuje u europske umjetničke tijekove. Projektirana u Rimu, ali prema zamisli dubrovačkog naručitelja, znamenitog opata Stjepana Gradića, te potom građena pod vodstvom arhitekata iz Rima, Palerma i Dubrovnika, ona je jedinstveni spomenik u Hrvatskoj u kojem se očituju transferi rimskog i sicilijanskog baroka. Svojom je, pak, opremom ujedinila na jednome mjestu, uz ona domaća, i umjetnička djela iz Napulja, Genove, Rima, Venecije i Carrare, obogativši tako raznorodnim utjecajima bogatu umjetničku produkciju kasnobaroknog Dubrovnika. Nestankom glavnog patrona katedrale – Dubrovačke Republike (1808.) i svođenjem nadbiskupije na biskupiju (1830.) nije, međutim, prestao umjetnički rast ove iznimne građevine. Još na prijelazu 19. u 20. stoljeće, ona će u historicističkom stilu, ali sasvim u duhu izvornog projekta, dobiti skulptorske nadopune, da bi osamdesetih godina 20. stoljeća bila temeljito obnovljena i modernizirana u skladu s promjenama u liturgiji.

Tako važna građevina, naravno, nije ostala neistražena; štoviše, moglo bi se reći da su se proučavanja katedrale latili gotovo svi istraživači dubrovačke povijesti i kulture, od Stjepana Skurle i Antuna Liepopilija, preko doajenâ povijesti umjetnosti u Hrvatskoj – Cvita Fiskovića i Krune Prijatelja – koji su postavili temeljne znanstvene spoznaje o romaničkoj i baroknoj prvostolnici, do studija Igora Fiskovića i Vladimira Markovića. Ipak, kada je prije dvije godine na poticaj katedralnog župnika don Stanka Lasića djelatnike i suradnike Instituta za povijest umjetnosti zapala dužnost i čast da pišu monografiju o katedrali, dočekala su ih mnoga neriješena pitanja, na koja je odgovore trebalo potražiti u strukturi same građevine i arhivima, ali i u komparativnim istraživanjima na Apeninskom poluotoku.

Ponajprije, uz kritičku analizu starijih radova valjalo je sistematizirati znanstvene rezultate vlastite institucije, još od ranih šezdesetih godina 20. stoljeća duboko involvirane u istraživanje dubrovačke graditeljske baštine. Iako su pod vodstvom Milana Preloga tadašnja glavna tema bili srednjovjekovni urbanizam i gotičko-renesansna stambena arhitektura, još je jedan sudbonosan potres 1979. godine prebacio težište na katedralu. Obujam oštećenja katedrali je, naime, dao prioritet u programu obnove grada, a važnost lokaliteta nalažala je arheološka istraživanja. Rezultati iskopavanja bili su, pak, takvi da su preokrenuli dotad prihvaćenu sliku urbanog razvoja Dubrovnika. Uz romaničku katedralu, o kojoj su postojali dokumenti, voditelj istraživanja Josip Stošić u suradnji s arheologom Ivicom Žilom i arhitektom Ivanom Tenšekom otkrio je i stariju bizantsku baziliku, o kojoj nije bilo pisanih svjedočanstava. Njegove interpretacije bile su potom inspiracija drugim istraživačima za različita, često i oprječna tumačenja starih katedrala i njihove gradotvorne funkcije. Rezime svih dosadašnjih znanstvenih radova, uz nadogradnju na temelju arhivskih i terenskih istraživanja s obje strane Jadrana, te nova tumačenja fenomena iz najstarije povijesti katedralnog sklopa naći će svoje mjesto u poglavljima Danka Zelića (arhitektura) i Igora Fiskovića (freske i kamena plastika).

Za obnovu katedrale nakon potresa 1979. godine bile su, dakako, relevantne i znanstvene spoznaje o samoj baroknoj građevini, ali te su teme u programu Instituta došle na red znatno kasnije. Tako je arhitektura barokne katedrale uvrštena u znanstveni projekt

Katedrala s isusovačkim kompleksom u pozadini

Instituta *Graditeljska baština Hrvatske od 16. do 19. stoljeća* (voditeljica: Katarina Horvat-Levaj) tek prije desetak godina. No u suradnji s povjesničarom Reljom Seferovićem, čitanjem dokumenata u Državnom arhivu, tada su otkriveni mnogi novi podatci vezani uz faze gradnje katedrale, posebice uz dionice sicilijanskog arhitekta Tommasa Napolija i dubrovačkoga graditelja Ilije Katičića. Interpretaciju tako dobivenih spoznaja omogućila su komparativna istraživanja na Siciliji i u Rimu. Kasnijom, pak, suradnjom voditeljice projekta i arhivista Ante Šoljića, koji je odgonetnuo brojčane zapise Stjepana Gradića o mjerama originalnog projekta Andree Bufalinija, i arhitekta Ivana Tenšeka, koji ih je iz rimskih pedalja preračunao u metrički sustav, izvedena je rekonstrukcija prvotnog projekta katedrale, po prvi put objavljena u ovoj monografiji.

Usporedno, u projekt Instituta *Slikarstvo i kiparstvo od 16. do 19. stoljeća u jadranskoj Hrvatskoj*, pod vodstvom Radoslava Tomića, uvrštena je slikarska baština katedrale, iscrpno interpretirana u ovoj knjizi. Najviše otvorenih pitanja ostalo je vezano uz barokne oltare, razrješenje kojih je povjereno Danielu Premerlu. Čitanjem dokumenata, koji pri ranijim istraživanjima nisu bili razmatrani, te istraživanjima komparativnih primjera u Italiji, autor je osvijetlio brojne nepoznanice u vezi s podrijetlom oltara. U monografiji su obrađeni i liturgijski predmeti (Vinicije B. Lupis), ruho (Jelena Ivoš), stare knjige (Milan Pelc), a duga tradicija katedralnog muziciranja iziskivala je proširenje likovne monografije na glazbenu baštinu. Tako su, uz razmatranje o orguljama (Miho Demović), objavljeni rezultati istraživanja zbirke notnih zapisa, koja su proveli Vjera Katalinić i Stanislav Tuksar.

Zasebnu cjelinu monografije čini Moćnik katedrale s gotovo dvjesto moći svetaca u raskošno izrađenim relikvijarima, koji datiraju od 10. do 21. stoljeća. I ta važna tema, po kojoj je Dubrovnik još u srednjem vijeku bio poznat daleko izvan granica svojeg teritorija, predmetom je istraživanja već u duljem razdoblju, da bi je Vinicije B. Lupis razradio u disertaciji te potom sintetizirao za ovu prigodu.

I na kraju, svojevrsna *terra incognita*, razdoblje 19. i ranoga 20. stoljeća, koje ranije nije bilo prepoznato kao vrijedno istraživanja (osim nekoliko studija), uvršteno je u monografiju zaslugom Ivana Viđena. Istraživanjem autora u dubrovačkim arhivima dan je precizan presjek svih aktivnosti na obnovi i opremanju katedrale, koje su inicirali biskupi, zaključno s postavljanjem neorenesansnog retabla glavnog oltara 1913. godine, uklonjenog zajedno s baroknom menzom u obnovi nakon potresa 1979. godine. I upravo zato jer je ostavila mnoge probleme otvorenima, od vraćanja glavnog oltara do uređenja muzejske etaže s arheološkim nalazima, u monografiji je kritički prikazana i spomenuta recentna obnova (Marin Ivanović), kao poticaj doličnom dovršenju uređenja katedrale.

Rad na analizi tako složene strukture ne bi bio potpun bez odgovarajuće arhitektonske i fotografske dokumentacije. Činjenica da je u istraživačkom timu »arheoloških katedrala« bio i arhitekt rezultirala je grafičkim interpretacijama nalaza, a arhitektonsko snimanje barokne katedrale, započeto u sklopu istraživačkog programa Instituta, zaokruženo je rekonstrukcijama projekta (Ivan Tenšek, Ivana Valjato-Vrus). Uz arhivske snimke arheoloških nalaza (Krešimir Tadić, Miljenko Mojaš), glavninu fotografija nadahnuto je snimio Paolo Mofardin.

Objavljivanje monografije, naravno, ne bi bilo moguće bez potpore srodnih ustanova u Dubrovniku: Državnog i Biskupskog arhiva, Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture RH, Restauratorskog odjela HRZ-a, Dubrovačkih muzeja i Zavoda za obnovu Dubrovnika. Svima njima zahvaljujemo na suradnji, kao i vjernicima okupljenima oko katedrale i ostalim građanima Dubrovnika koji su savjetom, brigom i ljubaznošću olakšali posao istraživanja. Posebnu zahvalnost istraživački tim duguje don Stanku Lasiću, koji je inicirao i financijski podupro čitav projekt, te svojim strpljenjem, razumijevanjem i ustrajnošću bitno pridonio njegovome uspješnom dovršetku.

Katarina Horvat-Levaj

KATEDRALA GOSPE VELIKE U DUBROVNIKU

Gradska župa Gospe Velike, Dubrovnik
Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
Dubrovnik – Zagreb, 2014.

Fotografije

Institut za povijest umjetnosti: Paolo Mofardin

Ostale fotografije

Institut za povijest umjetnosti: Milan Drmić – str. 146, 147, 152, 170; Krešimir Tadić – str. 34, 37, 39, 70, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 90, 95, 97, 98, 99, 106, 107, 218; Katarina Horvat-Levaj – str. 171, 204, 205; Danko Zelić – str. 91, 150, 250
Dubrovački muzeji: Božo Gjukić – str. 47, 73, 87, 88, 89, 92, 95, 401

Hrvatski restauratorski zavod: Ljubo Gamulin – str. 450, 497; Jovan Kliska – str. 340, 341; Jurica Škudar – str. 522; Odjel za restauriranje umjetnina u Dubrovniku: Vlaho Pustić – str. 273, 279, 297, 300, 302, 303, 311, 312

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine: Goran Bekina – str. 521, 522; Konzervatorski odjel u Dubrovniku: Antun Baće – str. 93; Miljenko Mojaš – str. 222, 480, 481

Zavod za obnovu Dubrovnika: str. 482, 483

Arhivske fotografije

Arhiv Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu: str. 448; Arhiv katedralne župe: str. 374, 375, 442, 445, 452, 459, 466

Arhitektonski nacrti

Institut za povijest umjetnosti: Ivan Tenšek – str. 35, 36, 44, 136, 476; Ivana Valjato-Vrus – str. 126, 127, 137, 151, 168, 208,

216, 494; Davor Zuljan, suradnik – str. 30–31, 32, 67, 114–115, 194

Arhivski nacrti i prikazi

Archivio di Stato, Torino: str. 52; Arhiv Biskupije dubrovačke: str. 452, 458; Državni arhiv u Dubrovniku: str. 48

Stručna suradnja na dokumentaciji

Božena Popić Kurtela
Mara Kolić Pustić
Irina Šadura

Korektura prijepisa dokumenata

Ante Šoljić
Danko Zelić

Grafička priprema

ArTresor naklada d. o. o., Zagreb

Tisak

Tiskara Zelina d. d., Sv. Ivan Zelina

Naklada

700 primjeraka

Objavljivanje knjige potpomogli su Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zaklada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Grad Dubrovnik.

ISBN 978-953-56060-1-7 (GŽGV)

ISBN 978-953-7875-14-5 (IPU)

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 876064.